

2004. február 6.

Városmegújítás a Tabánban

Készítette: Nagy Áron
szociológia, III. évf.

A főváros 130 éves történetét végignézve városrendezési szempontból a Tabán átalakítása nevezhető az egyik legnagyobb szabású, de mindenképpen a legismertebb és a legtöbb érzelmet kiváltó akciónak. A Gellérthegy és a Várhegy között elnyúló budai terület a török kiűzése után a XVIII. század elején nyerte el azt a településszerkezeti képet, amely később az egész városrész sorsát megpecsételte. Ekkor szerb betelepülők érkeztek Buda ezen részére, akik házaikat minden szabályozás nélkül felépítve, organikus településformát hoztak létre. Az 1700-as évek elején az itt élő kb. 2800 fő 95%-a volt szerb, éppen emiatt Rácvárosnak nevezték ezt a városrészt.

Maga a terület a kora újkori Budán fontos közlekedési csomópontként funkcionált. Déli irányból a Tabán számított az első budai hajóállomásnak, ezenkívül az észak-déli, illetve a Dunán keresztül a kelet-nyugati szárazföldi kereskedelmi útvonalak metszéspontja is itt volt. A városrész jelentőségét tovább növelte, hogy Pest és Buda közt 1766-tól létező hajóhíd budai oldalán a Tabántól indult ki. A közlekedési, kereskedelmi tényezők tehát a térség jövőbeni fejlődését vetítették elő, ám a kialakult települési forma a valódi nagyváros kialakulásának gátját képezte.

1810-ben óriási tűzvész pusztított a Tabánban. A dátum a természeti csapáson kívül (amely egyébként hol tűzvész, hol árvíz formájában viszonylag gyakori vendégnek számított a városrészben) azért említésre méltó, mert az újjáépítés során alakult ki a Tabán végleges utcahálózata, amely a városrész lebontásáig már nem változott. Az utcahálózat átalakulását leszámítva a városrész általános képe ugyanolyan maradt, továbbra is a kanyargós, szűk utcák, aprótelteken álló földszintes kisházak jellemezték a területet.

A XIX. századi Tabán már nem Pest-Buda gazdasági fejlődése miatt válik ismertté, hanem sokkal inkább a Gellérthegy oldalában lévő barlanglakások, a Rác fürdő környékén zajló prostitúció, a tiltott szerencsejátékok, a zug-pálinkakimérő helyek, és a közbiztonság hiánya az, ami eszébe juthatott a fővárosi polgároknak a városrész említése kapcsán. Egyszóval a Tabán a város vigalmi negyedeként működött. A Lánchíd megépülésével, pontosabban annak helye miatt a Tabán a század közepén elvesztette a korábbi dunai átkelőhöz kapcsolható központi szerepét, és az ebből fakadó kereskedelmi előnyöket.

Pest, Buda és Óbuda egyesülése után a kialakuló modern fővárosban a Tabán elmaradottsága, rendezetlensége még inkább szembeűnővé vált. A Fővárosi Közmunkák Tanácsának jelentései egészségügyi (járványügyi), közbiztonsági és esztétikai szempontból is tarthatatlannak nevezték a Tabán állapotát. Ennek következtében a városrész lebontásának terve már a XIX. század második felében felmerült. Az elképzelést erősítette, hogy ezzel egyidőben a területen feltörő gyógyvizek fővárosi kézbe kerülése és a korábbinál gazdaságosabb hasznosítása közeli célként körvonalazódott a városvezetés körében.

A terület rendezése felé az első lépést az Ördög-árok megfelelő méretűvé való kiszélesítése és befedése jelentette 1878-ban. Ez egyrészt a higiéniai körülmények javulását hozta, hiszen így a szennyvíz nem folyt szabadon, másrészt az árvízveszély is megszűnt az Ördög-árok felől. (A mederszélesítés és befedés éppen az 1875-ben bekövetkezett – a Budai-hegyekből az Ördög-árok közvetítésével érkező – árvíznek volt köszönhető.)

A városrész nagyobb szabású átalakításának előfeltétele volt a terület főváros általi kisajátítása, ami csak fokozatosan valósult meg. Részben emiatt, a különböző rendezési és szabályozási koncepciók csak tervek maradtak, vagy évtizedekkel később lehetett azokat a gyakorlatba is átültetni.

1878-ban a megfelelő területek kisajátítása után döntöttek a Gellérthegyen lévő barlanglakások, viskók felszámolásáról, illetve a Tabán dunaparti házsorának lebontásáról. 1886-ban terv született egy gyalogoshíd megépítéséről, amelyik a Tabánt Pesttel kötötte volna össze, ez természetesen a tabáni hídfő körüli területrendezéssel járt volna együtt. A gyalogoshíd végül nem született meg, ám egy 1894-ben elfogadott törvény következtében, amely két Duna-híd építését irányozta elő, mégiscsak bontásokra került sor a későbbi Erzsébet-híd budai hídfőjének környékén. Lebontották az ún. Kelenföldi sort, a Sárosfürdőt, és a Döbrentei utcából is eltűnt néhány épület. Ekkor szabályozták az Attila körutat és a Palota utat, míg a Szarvas téren 2 méteres szintsüllyesztést hajtottak végre.

A századforduló körül években megerősítették a Gellérthegy támfalát, a Gellérthegy oldalában felállították Szt. Gellért szobrát, alatta megindult a vízesés, de mindenekelőtt a legjelentősebb esemény az Erzsébet-híd 1903-as átadása volt. Mindezek következtében a Tabán Duna felőli része már rendezettebb képet mutatott, de belső részében továbbra sem történt változás. Noha a városrész teljes lebontása továbbra is napirenden maradt, lévén hogy a terület nem illett bele a nagyobb szabású városrendezési koncepciókba, a gyakorlatban csak az egész budai oldalt érintő közlekedési fejlesztésekhez kapcsolódó átalakításokra születtek tervek. 1907-ben a Fővárosi Közmunkák Tanácsa elrendelte az Attila körút és az Árok utca kiszélesítését. A munkák elvégzéséhez persze szükség volt a terület kisajátítására, ami 1909-ben történt meg. Ugyanebben az időben került sor a villamosközlekedés bevezetésére is a Tabánban.

1912-ben már részletes szabályozási terv is készült a városrészre vonatkozóan, ezenkívül a Duna partjának még változatlanul hagyott részén a kisajátítások után elkezdődtek a bontások, és a régi házakat felváltva a korban modernnek számító bérpaloták építése vette kezdetét. Ekkor úgy tűnt, hogy a Tabán megújítása felgyorsulhat. Ezt jelzi, hogy 1913-ban 10 éves tervet irányoztak elő, mely a Tabán teljes területének rendezését foglalta magában, ám az I. világháború jelentősen lelassította a tervezett változásokat. A világháború alatt leálltak a megkezdett bontások és a már kiürített házakba ismét lakók költöztek be.

A világháború után megint új tervek születtek. A leggrandiózusabb egy ún. szerpentinút megépítése volt, amely a Tabánból, pontosabban az Erzsébet hídból kiindulva további 8 budai városrészt (Gellérthegy, Naphegy, Sasad, Sashegy, Németvölgy, Orbánhegy, Mártonhegy, Farkasrét) érintett volna. Ehhez kapcsolódva a Tabánvölgybe csatlakozó-udvaros bérházakat, míg a Naphegy és a Gellérthegy oldalába szabadon álló bérvillákat képzeltek el. Egy másik terv a Tabán nagyvárosias beépítését szorgalmazta. E szerint Az Árok utca vonalában főútvonalat alakítottak volna ki és e mentén teraszosan hátranyúló modern épületek alkották volna a városrész új képét. Mindkét terv megvalósítása már valóban szinte az egész Tabánt érintette volna, ami becslések szerint 4-5 ezer ember kitelepítését vonta volna maga után. Az ő elhelyezésüket azonban a Trianon miatti bevándorlások következtében fellépő lakáshiány miatt nem lehetett megvalósítani. Ez azt jelentette, hogy a terület átalakításának időpontja ismét kérdésessé vált.

A városrész kiürítéséről azonban nem tett le a főváros. Egy 1927-es terv szerint a Tabán összes lakóját a Budaörsi úti bérházakba költöztették volna. Az 1065 ekkor még itt élő családból azonban csak 150 fogadta el a csereingatlant, így a városrész elbontása ezúttal is későbbre halasztódott. Közben a szerpentinút megépítését túl költségesnek találta a

városvezetés, melyet így egy jóval rövidebb transzverzális útvonal váltott ki. A Hegyalja út végül 1932-ben épült meg az Erzsébet-híd (Döbrentei-tér) és a Sashegy között.

A városrész lebontásához a végső lökést a gyógyfürdőről hozott 1929-es törvény adta meg. A Budapest, mint fürdőváros kitételnek megfelelően az idegenforgalmi szempont került előtérbe a Tabán rendezése során. Ehhez azonban még a Rác fürdőt (Szent Imre fürdő) is meg kellett szereznie Budapestnek, mivel az akkor még magántulajdonban volt. 1928-tól tárgyaltak a fürdőről, de végül hivatalosan csak 1935-ben került fővárosi kézbe. Ebben az időben a Rudas fürdő átépítése is megvalósult.

Közel félévszázad tervei után 1933-ban került sor a Tabán lebontására, miután drasztikus lépéssel a főváros felmondott az itt élő ekkor mintegy 3700 bérlőnek. A bérlők összesen 460 házban laktak, ezenkívül még közel 250 ház volt magántulajdonban. Ez utóbbiakban élők pontos száma nem ismert, de akik még korábban nem hagyták el a Tabánt, azok ekkor megtették. A bontás nemcsak lakóházakat, hanem négy itt működő iskolát is érintett. A terület ilyen formában történő átalakítása ellen a korabeli sajtóban cikkek jelentek meg, és a fővárosi lakosság egy része is tiltakozott. A bontás ellenzői nem értették, hogy a főváros modernizációs törekvéseinek miért kell szükségszerűen együtt járnia ennek a romantikus, macskaköves utcákkal, lépcsőkkel tarkított, mediterrán hangulatú városrésznek az eltüntetésével. A bontás hírére állítólag naponta 8-10 festő próbálta megörökíteni azt utókornak a Tabán utcáit és házait. A munkálatok során felmerült, hogy valamelyik jellegzetes utcáját meghagynák érintetlenül, de végül csupán a Duna-parti házsorhoz, néhány régi, műemlék jellegű házhoz és a területen lévő két templomhoz nem nyúltak hozzá.

A Tabán további hasznosítására 1933-ban új szabályozási tervet tárgyalt a főváros. A fürdőcentrum elképzelésén kívül a tehetős rétegek villái által birtokba vett, elegáns kertváros ötlete is felmerült, melyet, ha minimális többséggel is, de elvetettek, arra hivatkozva, hogy a Tabán területére való beköltözéstől ódzkodnának a gazdagabb fővárosiak. Így maradt a fürdőkomplexumhoz kapcsolódó területrendezés, mely a pályázat kiírásakor irányelvként jelent meg. A bíráló bizottság azonban egy tervet sem talált maradéktalanul elfogadhatónak, így a Tabán további sorsa ismét lelassult.

1935-37 között, az eredeti elképzelés szerint ideiglenes jelleggel, parkosították a Tabánt. 152 ezer m²-nyi területet rendeztek, aminek köszönhetően a régi Tabán elbontását pártoló leírás szerint a székesfőváros álomszerűen szép és hatalmas parkkal gazdagodott, amelynek mindenki a csodájára jár. Közben ásatások is folytak, ennek során római kori és középkori épületmaradványok kerültek elő. A két fürdő korszerűsítése és a hozzájuk kapcsolódó szállodák megépítése továbbra is napirenden maradt. Ennek szellemében gyógyfürdő-szállóra írtak ki pályázatot, amely az elképzelések szerint csak az első lett volna a szállodák sorában, melyektől évente 3-4 ezer ember látogatását remélték. A pályázatra benyújtott tervek közül csak 1940-ben fogadtak el egyet. De ugyanúgy, mint az I. világháború, amely a bontást, a II. világháború az újjáépítést gátolta meg, sőt mint később nyilvánvalóvá vált, ennek lehetőségét teljesen meg is szüntette.

A II. világháborúban a még meghagyott tabáni épületek is megrongálódtak, melyeket a világháború után a romeltakarítás során elbontottak. Erre a sorsra jutott többek között a Rác templom is. A két fürdőben is komoly károk keletkeztek.

A világháború után tehát a fürdőcentrum lekerült a napirendről, így az eredetileg ideiglenes jelleggel kiépített angolkertet tekintették a Tabán végleges hasznosítási megoldásának. 1964-ben az új Erzsébet-híd átadásakor a budai hídfőhöz kapcsolódva kiépítették az Attila út és a Krisztina körút végleges nyomvonalát, helyreállították a parkot, így a Tabán azóta is a ma ismert képét mutatja.

A főváros által megálmodott fürdőcentrum terve persze időről-időre ötlet szintjén felmerült. A legkomolyabb elképzelés az 1980-as évek közepéről ismert, amikor egy svéd vállalkozói csoport szeretett volna a Rác fürdőhöz kapcsolódó szállodakomplexumot építeni. A vitát végül a jelenlegi zöldterület javára az döntötte el, hogy a fürdők szolgáltatásait a most is ismert állapotukban a hazai vendégek is meg tudják fizetni, míg egy korszerű fürdőkomplexum kiépítése ezt nem tenné lehetővé. Emellett ebben az időben már a zöldterületek fogyása is valóságos problémát jelentett a főváros számára, így ez is hangsúlyos érvként szolgált a tabáni terület változatlansága mellett.

Amit ma is láthatunk a régi Tabánból az a plébániatemplom, Semmelweis szülőháza, a Szarvas-ház, az Árpád utca 10., Döbrentei utca 9., 15., 17., és a Czákó u.tca 15. alatt lévő ház és az Attila út 15. alsó szintje. Természetesen ezenkívül a Rudas- és a Rác fürdő, továbbá a XIX.-XX. század fordulóján a Várkert rakparton és az Attila úton felépített bérházak is a régi Tabán emlékét őrzik.

Felhasznált irodalom:

Dr. Halász Árpád: *Budapest húsz éve 1920-1939*. A Wolff Károly Emlékbizottság Kiadása. Budapest, 1939.

Horváth Miklós (szerk.): *Budapest története V*. Akadémia Kiadó. Budapest, 1980.

Radnai Lóránt: *Tabán.. Műemlékeink sorozat*. Budapest, 1967.

Végyváry Annamária (szerk.): *Adalékok a Tabán történetéhez*. Budapesti Városvédő Egyesület. Budapest, 2000.